

Історія

УДК 94(477)"1917/1921":355.45

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17240756>

**Ад'ютанти українського війська як носії військово-
бюрократичного коду доби національно-визвольних змагань**

Волосов Владислав Олегович,

магістр державної безпеки, офіцер, Збройні Сили України, м. Київ, Україна,

<https://orcid.org/0009-0004-4395-352X>

Прийнято: 18.09.2025 | Опубліковано: 30.09.2025

***Анотація.** Метою дослідження є всебічне вивчення інституту ад'ютантської служби в армії Української Народної Республіки (далі – УНР) в період 1917–1921 рр. та визначення її ролі як носія військово-бюрократичного коду національно-визвольних змагань. Акцентовано на соціально-професійних характеристиках осіб, які обіймали посади ад'ютантів, функціональних завданнях цієї служби та її місці у системі управління військовими формуваннями УНР. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс **методів**, зокрема історико-архівний аналіз, порівняльний метод, соціологічний аналіз кадрового складу та метод контент-аналізу джерел. Досліджено як внутрішні організаційні механізми армійської служби, так і вплив зовнішніх чинників: політичної нестабільності, воєнних дій та інтернування частин у сусідніх державах. **Результати дослідження** показують, що ад'ютанти виконували комплекс адміністративних, оперативних та представницьких функцій, забезпечуючи*

безперервний зв'язок між командним складом і підлеглими підрозділами, координуючи виконання наказів та підтримуючи дисципліну. Соціально-професійний аналіз свідчить, що наявність одночасно досвідчених офіцерів імперського походження та молодих українських офіцерів забезпечувала адаптивність та ефективність військового управління. Порівняльний аналіз з арміями Російської імперії, Австро-Угорщини та Польщі виявив як елементи спадковості, так і національні інновації, що формували специфіку українського ад'ютантського корпусу. Водночас визначено, що діяльність ад'ютантів мала не лише практичне значення для управління армією, але й символічне – формування національної військової традиції, підтримка морального духу підрозділів та закріплення принципів військової честі. У **висновках** обґрунтовано, що досвід функціонування ад'ютантської служби УНР може бути використаний у сучасних Збройних Силах України для вдосконалення кадрової політики, організаційної структури командного складу та системи внутрішньої комунікації. Окреслено значення інституту ад'ютантів як історичного елементу формування професійної та ідеологічно мотивованої військової еліти українського війська.

Ключові слова: військове управління, офіцерський корпус, адміністративна служба, Українська Народна Республіка.

The adjutants of the Ukrainian army as bearers of the military-bureaucratic code of the era of the national liberation struggle

Vladyslav Volosov,

Master's in National Security, Officer, Ukrainian Armed Forces, Kyiv, Ukraine,

<https://orcid.org/0009-0004-4395-352X>

Abstract. *The aim of this study is a comprehensive examination of the institution of the adjutant service in the Army of the Ukrainian People's Republic (UPR) during 1917–1921 and an assessment of its role as a carrier of the military-bureaucratic code of the national liberation struggles. The focus is on the socio-professional characteristics of individuals who held adjutant positions, the functional tasks of this service, and its place within the military command and management system of the UPR. To achieve these objectives, a combination of **methods** was applied, including historical-archival analysis, comparative analysis, sociological examination of personnel composition, and content analysis of primary sources. Both internal organizational mechanisms within the military service and external influences – including political instability, military operations, and the internment of units in neighboring states – were examined. **The results** demonstrate that adjutants performed a complex range of administrative, operational, and representative functions, ensuring continuous communication between commanding officers and subordinate units, coordinating the execution of orders, and maintaining discipline. A socio-professional analysis indicates that the simultaneous presence of experienced officers of imperial origin and young Ukrainian officers ensured the adaptability and effectiveness of military management. Comparative analysis with the armies of the Russian Empire, Austria-Hungary, and Poland revealed both elements of continuity and national innovations that shaped the distinctive features of the Ukrainian adjutant corps. The study also shows that the activities of adjutants had not only practical significance for army management but also symbolic importance, contributing to the formation of national military tradition, sustaining unit morale, and upholding principles of military honor. In **conclusion**, it is argued that the experience of the UPR adjutant service can be applied in the modern Armed Forces of Ukraine to enhance personnel policy, improve the organizational structure of command, and enhance internal communication systems. The study highlights the significance of the adjutant*

institution as a historical component in shaping a professional and ideologically motivated military elite within the Ukrainian army.

Keywords: *military administration, officer corps, administrative service, Ukrainian People's Republic.*

Постановка проблеми. У контексті формування національної військової традиції та переосмислення досвіду державотворення доби національно-визвольних змагань зростає зацікавленість до організаційної структури українського війська, зокрема до малодосліджених елементів військової адміністрації. Одним з основних елементів системи штабного управління була ад'ютантська служба – інститут, що виконував важливі управлінсько-комунікаційні та представницькі функції при вищому військовому керівництві. Попри значущість цієї ланки у структурі командування, роль ад'ютанта як носія військово-бюрократичного коду, який інтерпретує, передає та модифікує норми, процедури та символічні практики, залишалася поза увагою дослідників і не отримала належного аналітичного осмислення.

Відсутність системних досліджень та необхідність порівняння з аналогічними структурами інших армій (Російської імперії, Австро-Угорщини, Польщі) зумовлює актуальність цієї теми. Аналіз ад'ютантської служби дає змогу не лише реконструювати особливості військово-бюрократичних практик українського війська, а й виявити специфічні механізми кодування, трансляції та адаптації правил і процедур, що можуть забезпечити підґрунтя для подальшого дослідження ролі ад'ютантів як носіїв військово-бюрократичного коду в умовах національно-визвольних змагань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській та закордонній історіографії спостерігається підвищений інтерес до проблем військового управління та організації армії в період Української революції

1917–1921 рр. Проте інститут ад'ютантської служби як визначальний елемент командної ланки наразі не отримав належного концептуального висвітлення.

Дослідники О. Сирський, А. Лебеденко, О. Семененко (O. Syrskyi, A. Lebedenko, O. Semenenko) [1] вивчають український досвід ведення нового типу війни та переосмисленню філософії збройної боротьби. Показано вплив адміністративних та оперативних практик армії УНР на функціонування командних структур і кадрову політику, створюючи контекст для розуміння ролі ад'ютантів як виконавців довірчих доручень. Національний вимір військового адміністрування Армії УНР розглядають автори І. Срібняк та А. Руккас [2], які досліджують структуру, завдання та діяльність Генерального інспекторату, підкресливши взаємозв'язок адміністративного контролю та кадрової політики для забезпечення бойової готовності частин і стабільності офіцерського корпусу.

Науковці В. Голубко та В. Косович (V. Holubko, V. Kosovych) [3] акцентують на соціальному контексті формування військових структур, зазначаючи, що лояльність до політичного керівництва була вирішальним чинником кадрових призначень, а військова еліта УНР формувалася не лише за фаховістю, а й через систему особистих зв'язків і довіри, що впливало на формування корпусу ад'ютантів. Репресивні механізми щодо колишніх службовців УНР аналізують вчені В. Качановський [4] та К. Дарч (C. Darch) [5]. Вони засвідчують, що ад'ютанти, особливо вищих командирів, часто були об'єктами переслідувань як носії політичної довіри та закритої інформації, що підкреслює їхню значущість у військово-політичному апараті.

Побутовий та психологічний вимір служби розглядає автор В. Голубко (V. Holubko) [6], досліджуючи умови життя інтернованих вояків УНР у Польщі, міжособистісні відносини та підтримку морального духу. Він показує, що саме ад'ютанти забезпечували збереження структурної ідентичності частин навіть в умовах розпаду армійських формувань.

Роль формальних і неформальних інструментів організації військово-бюрократичного апарату та підбору кадрів досліджують А. Баган та Я. Стеців (A. Bahan, Y. Stetsiv) [7], які аналізують внесок Романа Дашкевича у формування артилерії Січових Стрільців, що безпосередньо впливало на функціонування ад'ютантської служби. Організацію видавничої діяльності інтернованих військових УНР у Польщі детально розглядають науковці Ю. Голубнича-Шленчак [8] та В. Голубко (V. Holubko) [6], показуючи, що видавництва є важливим елементом духовного життя та національної самоідентифікації солдатів.

Дослідник П. Л. Лисянський [9] вивчає тенденції мілітаризації у пострадянських країнах, що спричиняють дестабілізацію безпекової ситуації в Європі. Розглянуто, як політичні режими використовують мілітаризм для зміцнення влади та контролю над населенням, що може призводити до внутрішніх конфліктів і загроз для міжнародної безпеки.

Порівняльний історіографічний контекст опрацьовує Г. Касіанов (H. Kasianov) [10]: націоналістичні наративи пам'яті та політику історії в Україні з 1990-х років, значення ад'ютантів у військово-політичній культурі та формуванні колективного уявлення про армію УНР.

Загалом сучасні дослідження виявляють різні аспекти функціонування ад'ютантської служби – від адміністративно-кадрових та командно-оперативних практик до соціально-побутових і культурних вимірів, проте комплексне осмислення ролі ад'ютанта як носія військово-бюрократичного коду залишається актуальною науковою проблемою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність численних досліджень, присвячених організаційним, кадровим та соціально-політичним аспектам армії УНР та Української Галицької Армії (далі – УГА) у період 1917–1921 рр., низка важливих питань щодо функціонування ад'ютантської служби залишається недостатньо вивченою.

Зокрема, відсутній ґрунтовний аналіз внутрішніх наказів, службових інструкцій та архівних документів ад'ютантських корпусів як джерела для реконструкції механізмів військово-бюрократичного управління та взаємодії командного складу з апаратом державної влади.

Водночас нез'ясованими є критерії добору ад'ютантів, їхні повноваження та роль у передачі закритої інформації, виконанні довірчих доручень командування, вплив особистих зв'язків і лояльності на структуру та ефективність корпусу. Відсутні систематизовані дослідження соціального та психологічного контексту функціонування ад'ютантів у бойових та мирних умовах разом з умовами інтернування після поразки армії УНР.

Крім того, історіографія все ще обмежена у контексті порівняльного виміру (між подібними інститутами у військах інших постімперських держав Східної Європи та Центральної Європи). Зокрема, недостатньо опрацьовані наслідки формування та діяльності ад'ютантської служби для розвитку військово-бюрократичної культури українського війська та її вплив на політико-адміністративні практики в державі. Розв'язання цих питань є актуальним завданням сучасної історичної та військово-історичної науки.

Формулювання цілей статті (визначення завдання). Метою дослідження є реконструкція та аналіз організаційної моделі ад'ютантської служби в армії УНР у контексті її функціонального призначення, кадрового складу та структурного оформлення в умовах національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі завдання:

- визначити організаційні принципи та функції ад'ютантської служби в армії УНР;
- проаналізувати соціально-професійний портрет осіб, які виконували обов'язки ад'ютантів;

- дослідити фактичне місце ад'ютантської служби у структурі військового управління УНР;
- зіставити ад'ютантську службу УНР з аналогічними інститутами в арміях Російської імперії, Австро-Угорщини та Польщі;
- оцінити значення ад'ютантської служби у формуванні національної військової традиції для сучасних Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ад'ютанти є військовими офіцерами, які виконують функції помічників та радників вищого командного складу [11, с. 89–90]. Їхнім основним завданням є забезпечення ефективної діяльності командирів через організаційне, адміністративне та оперативне супроводження військових підрозділів. У своїй роботі ад'ютанти поєднують сувору дисципліну з виконанням оперативних завдань, будучи довіреними особами командирів і впливаючи на процес прийняття рішень у межах армійських структур. Завдяки своїй ролі вони забезпечують стабільність, оперативність та ефективний зв'язок у системі військового управління, що робить їх незамінними носіями військово-бюрократичного коду армії.

Ад'ютанти українського війська у добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. являли собою особливу категорію офіцерського складу, що виконувала комплекс військово-адміністративних, організаційно-розпорядчих та представницьких функцій. На цих осіб покладалися функції прямих помічників командирів вищої та середньої ланки, зокрема: забезпечення оперативної взаємодії між штабами і підрозділами, здійснення контролю за реалізацією розпоряджень, організація діловодства та підготовка службової документації тощо [2, с. 50].

Основним видом діяльності ад'ютантів була організація ефективної взаємодії між командним складом та підлеглими підрозділами, що охоплювало як адміністративне налагодження роботи штабів, так і супровід командирів під час виконання бойових, адміністративних та дипломатичних

доручень. Важливим компонентом їхньої роботи було забезпечення представницьких функцій, зокрема участь у переговорах, супровід іноземних гостей та виконання делегаційних доручень, що робило ад'ютантів носіями військово-бюрократичного та політично-комунікаційного коду [6, р. 67].

Ад'ютанти поєднували елементи формальної військової структури зі значною персоналізацією обов'язків, що давало змогу гнучко реагувати на мінливі умови фронту та політичної ситуації. Доведено, що вони були носіями як традиційного імперського військового досвіду, так і новаторських практик формування української армії з адаптацією до обмежених кадрових ресурсів, інтеграцією нових генерацій офіцерів та забезпеченням наступності військово-адміністративних процесів [2, с. 51].

Формування ад'ютантської служби в армії УНР відбувалося в умовах надзвичайної військово-політичної нестабільності, коли держава, що тільки-но утвердила свою незалежність, поєднувала досвід колишніх імперських армій з власними новаторськими практиками. Ад'ютанти були необхідною ланкою в системі управління військом, забезпечуючи оперативний обмін інформацією, підтримку вищого командування та виконання представницьких, адміністративних та дипломатичних доручень.

Одним з основних принципів організації служби була персональна прив'язка ад'ютанта до конкретного командира або начальника штабу. Така модель сприяла поєднанню функції помічника й координатора дій між керівництвом та підрозділами. Хоча цей досвід частково запозичувався з практики Російської імперії, в умовах армії УНР він набував особливого значення через обмежену кількість кваліфікованих кадрів і необхідність швидкої адаптації в умовах частих змін командного складу [10, р. 1239].

Другий принцип полягав у гнучкості функціонування ад'ютантів. У різних частинах армії вони виконували як адміністративні завдання (ведення документації, складання та розсилка наказів, підготовка звітів), так і

оперативні обов'язки: передавання бойових розпоряджень, супровід офіцерів і контроль виконання наказів у бойових умовах. Зокрема, на рівні штабів корпусного та армійського рівня ад'ютанти налагоджували взаємодію між штабами та мобілізаційними органами.

Третій принцип відбору кадрів ґрунтувався на довірі та лояльності. Через політичну та соціальну різноманітність армійського складу – колишні імперські офіцери, добровольці, січові стрільці, представники студентства та селянства – питання особистої надійності та прихильності до керівництва були вирішальними при призначенні ад'ютантів. Крім стандартних службових обов'язків, ад'ютанти виконували конфіденційні завдання: передавали усні доручення, брали участь у переговорах, супроводжували делегації та забезпечували політичне інформування командування [16, с. 56–57].

Нижче систематизовано основні напрями діяльності ад'ютантів українського війська (рис. 1).

Рис. 1. Основні напрями діяльності ад'ютантської служби в армії УНР

Джерело: складено автором на основі [2, с. 53]

Аналіз соціальної структури ад'ютантської служби Армії УНР доводить, що значною частиною її кадрового складу були офіцери з досвідом служби у Російській імперії та Австро-Угорщині, які володіли професійними навичками штабної роботи, знанням іноземних мов та адміністративним досвідом. Старші ад'ютанти, як правило, мали звання поручника або штабскапітана й відповідали за організаційно-розпорядчі функції у корпусних та армійських штабах [2, с. 54].

Одночасно значну частину служби складало нове покоління українських офіцерів, сформованих у період революції та визвольних змагань: студенти, викладачі, представники інтелігенції та земських структур, які долучилися до армії через добровільну мобілізацію або політичну лояльність до УНР. Офіцери виконували не лише адміністративні обов'язки, а й завдання оперативного характеру, підтримували моральний дух підрозділів і координували комунікацію між штабами [11, с. 92].

Завдяки такій різноманітній соціальній структурі інститут ад'ютантів поєднав традиційні військово-імперські практики з інноваційними засадами кадрової політики та командної роботи в умовах революційної нестабільності. Основні професійні якості успішного ад'ютанта охоплювали дисциплінованість, аналітичне мислення, комунікабельність, здатність до оперативного ухвалення рішень та ведення адміністративної документації [10].

Ад'ютантська служба виконувала провідну роль у взаємодії командного складу та підлеглих підрозділів, забезпечуючи ефективне передавання наказів, супровід командирів та координацію між фронтовими й тилловими штабами. У структурах УНР ад'ютанти мали три основні групи функцій: організаційно-розпорядчі – складання наказів, ведення діловодства, підготовка донесень, контроль виконання розпоряджень; інформаційно-комунікаційні – оперативне передавання наказів, координація дій між підрозділами, інформування

командування; представницькі та дипломатичні – участь у переговорах, супровід гостей, виконання делегаційних доручень [15, с. 311]. Виявлено, що ад'ютанти часто виконували конфіденційні доручення з політичним інформуванням, організацією мобілізації та участю у переговорах з військовими та цивільними структурами, що свідчить про значну автономію та стратегічну значущість інституту у системі управління армією [2, с. 53; 3, с. 85].

Порівняльний аналіз засвідчив, що ад'ютантська служба УНР успадкувала практики Російської імперії та Австро-Угорщини, де офіцери, призначені ад'ютантами, виконували подібні адміністративні та представницькі функції. Водночас українська практика вирізнялася більшою гнучкістю та персоналізацією, зумовленою потребою швидкої адаптації до мінливих фронтових умов та обмеженими кадровими ресурсами. У порівнянні з польською армією, де інститут ад'ютанта мав формалізований характер з чіткими посадовими інструкціями, в Армії УНР найважливішими були особиста довіра та політична лояльність, що робило ад'ютантів носіями військово-політичного коду та інтеграторами оперативних і адміністративних потоків [12, р. 198].

Формування ад'ютантської служби заклало основу персоніфікованого офіцерського корпусу, орієнтованого на високі моральні стандарти, дисципліну та вірність національній справі. З огляду на це служба виконувала й символічну функцію – відображала традиції військової честі та служіння державі. У повсякденній діяльності ад'ютантів – веденні документації, організації пересувань вищого командного складу, участі в переговорах і виконанні особистих доручень – зосереджувався ідеал офіцерської служби, що мав слугувати прикладом для всього війська. Саме завдяки високій фаховості та організаційній підготовці ад'ютантів забезпечувалася ефективна

координація між підрозділами, реалізація стратегічних настанов та формування атмосфери довіри між командувачами й підлеглими [11, с. 95].

Доцільно зауважити, що для сучасних Збройних Сил України досвід ад'ютантської служби армії УНР має не лише символічне, а й практичне значення. У контексті сучасної збройної агресії та трансформації українського війська відповідно до стандартів НАТО виникає потреба у відпрацьованих організаційних механізмах управління та комунікації. Відновлення традиції ад'ютантської служби, адаптованої до сучасних вимог оперативного управління, цифрової безпеки, міжвідомчої координації та логістичного забезпечення, може сприяти підвищенню ефективності діяльності командного складу, оптимізації інформаційного обміну, дисципліни та корпоративної культури армії. Одночасно відтворення ад'ютантської служби як елементу національної військової спадщини сприятиме ідентифікації Збройних сил України з історичною тяглістю державності, формуванню патріотичної мотивації особового складу та збереженню пам'яті про боротьбу за незалежність у XX столітті [14, с. 114-116].

Таким чином, вивчення та осмислення досвіду ад'ютантської служби УНР є не лише важливим науковим завданням, а й має безпосереднє практичне значення для побудови професійної та ідеологічно вмотивованої сучасної української армії, що поєднує історичні традиції з сучасними стандартами військового управління та командної роботи.

Висновки. У процесі дослідження соціально-професійного складу, функціонального призначення та історичного значення ад'ютантської служби в армії УНР було досягнуто таких цілей: з'ясовано, що інститут ад'ютантів у війні за незалежність 1917–1921 рр. ґрунтувався на чітко визначених організаційних принципах, що поєднували традиції попередніх імперських армій та елементи новаторських практик, адаптованих до умов українського державотворення. Ад'ютанти виконували широкий спектр обов'язків: від

оперативного та інформаційного забезпечення командирів до представницьких і дипломатичних функцій, що вимагало високого рівня довіри, аналітичних здібностей та моральних якостей.

Аналіз соціально-професійного портрета осіб, які обіймали посади ад'ютантів, засвідчив, що більшість з них належали до освіченого прошарку офіцерства, здобувши досвід служби у Російській імперії та Австро-Угорщині, зокрема до числа національно свідомої інтелігенції, студентів та викладачів. Їхня висока мотивація до державної служби та патріотична позиція забезпечували формування кадрового резерву для майбутньої військової еліти УНР.

Структурно ад'ютантська служба була інтегрована в систему військового управління як гнучкий механізм комунікації між рівнями командування – Генеральним штабом, корпусами, дивізіями тощо. Попри формально допоміжний статус, ад'ютанти мали значний вплив на ухвалення рішень завдяки безпосередній близькості до командного складу, обізнаності в оперативних справах і здатності діяти в умовах політичної та військової нестабільності.

Порівняльний аналіз ад'ютантської служби УНР з відповідними інститутами армій Російської імперії, Австро-Угорщини та Польщі показав, що УНР успадкувала основні організаційні моделі, водночас адаптуючи їх до національної специфіки. Зокрема, українська практика передбачала більшу гнучкість і персоналізованість, орієнтовану на політичну лояльність, патріотизм та здатність швидко реагувати на змінні фронтові умови.

Значення ад'ютантської служби варто розглядати не лише у функціональному вимірі, але і як один з механізмів формування національної військової традиції. Інститут ад'ютантів сприяв кристалізації елементів військової культури, що ґрунтувався на принципах дисципліни, честі, лояльності та патріотизму, та забезпечував безперервність організаційного

досвіду армії. Впровадження ідей і практик ад'ютантської служби може бути корисним для сучасних Збройних Сил України, зокрема для підвищення ефективності кадрової політики, організації командного управління, інформаційної взаємодії та збереження історичної безперервності української військової ідентичності.

Таким чином, ад'ютанти українського війська є носіями військово-бюрократичного коду доби національно-визвольних змагань, інтегруючи традиції імперського офіцера, новаторські практики УНР та персоналізовані комунікаційні зв'язки, що забезпечувало ефективне функціонування армії у складних політико-військових умовах 1917–1921 рр.

Список використаних джерел

1. Syrskyi O., Lebedenko A., Semenenko O. A new type of war: Ukrainian experience and rethinking the philosophy of armed struggle. *Military Science*. 2025. Vol. 3, № 1. P. 20–33. URL: <https://themilitaryscience.com/index.php/journal/article/download/117/163> (дата звернення: 19.07.2025).

2. Срібняк І. В., Руккас А. О. Генеральний інспекторат Армії УНР: створення, інституалізація, специфіка функціонування (1920–1921 рр.). *Studia z Dziejów Polskiej Historiografii Wojskowej*. 2023. Т. 23. С. 49–65. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48030/> (дата звернення: 19.09.2025).

3. Holubko V., Kosovych V Social protection issues of military servicemen in supreme authorities activities of the UNR (december of 1918 – november of 1920). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2021. № 20. С. 82–92. URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1754> (дата звернення: 19.07.2025).

4. Качановський І. ОУН(б) та нацистські масові вбивства влітку 1941 року на історичній Волині. *Ukraina Moderna*. 2013. Vol. 20. P. 215–240. URL:

<https://utppublishing.com/doi/abs/10.3138/ukrainamoderna.20.215>

(дата

звернення: 19.07.2025).

5. Darch C. Nestor Makhno and rural anarchism in Ukraine, 1917–21. London: Pluto Press, 2020. 238 p. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/26581/file.pdf> (дата звернення: 19.07.2025).

6. Holubko V. Daily life of the Ukrainian People's Republic Army servicemen at interned camps on the territory of Poland (1920 – 1924 *Східноєвропейський історичний вісник*. 2024. Т. 32. С. 65–77. URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5564> (дата звернення: 19.07.2025).

7. Bahan A., Stetsiv Y. The role of Roman Dashkevych in the formation of the artillery of the Sich Riflemen during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2022. Т. 25. С. 136–148. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.25.269524>.

8. Голубнича-Шленчак Ю. В. Видавнича діяльність інтернованих вояків Армії УНР у таборі Вадовиці (1921–1922 рр.). *Гуржіївські історичні читання*. 2017. Вип. 11. С. 99–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2017_11_19 (дата звернення: 19.07.2025).

9. Лисянський П. Л. Процеси мілітаризації суспільства в країнах пострадянського простору як загроза безпековій ситуації в європейському регіоні. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 74. С. 27–38. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/74_2024/6.pdf (дата звернення: 19.07.2025).

10. Kasianov H. Nationalist memory narratives and the politics of history in Ukraine since the 1990s. *Nationalities Papers*. 2024. Vol. 52, № 6 P. 1235–1254. DOI: <https://doi.org/10.1017/nps.2023.10>.

11. Стеців Я. В. Участь українських офіцерів-артилеристів у Першій світовій війні у складі російської армії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2021. Вип. 34. С. 88–102. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001316184> (дата звернення: 19.07.2025).

12. Dornik W., Kasianov H., Leidinger H., Lieb P., Miller A., Musial B., Rasevych V. The emergence of Ukraine: self-determination, occupation, and war in Ukraine, 1917–1922. Edmonton–Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2015. 473 p. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/32934> (дата звернення: 19.07.2025).

13. Velychenko S. The bureaucracy, police, and army in twentieth-century Ukraine: A comparative quantitative study. *Harvard Ukrainian Studies*. 1999. Vol. 23, №3-4. P. 63–103. URL: <https://husj.harvard.edu/articles/the-bureaucracy-police-and-army-in-twentieth-century-ukraine-a-comparative-quantitative-study> (дата звернення: 19.07.2025).

14. Голубнича-Шленчак Ю. В. Видавнича діяльність інтернованої армії УНР у таборах Польщі (1920–1924 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 3-4. С. 114-118. URL: <https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1781> (дата звернення: 19.07.2025).

15. Viktorska Ya. V. The importance of the state military policy of the Central Council in the modern development of the Ukrainian army. *Czasopismo Prawno-Historyczne*. 2022. T. LXXIV(z. 2). S. 309–318. DOI: <https://doi.org/10.14746/cph.2022.2.12>.

16. Пониपाляк О. Проблеми створення та діяльності перших старшинських шкіл УПА (серпень 1943 р. – січень 1944 р.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2016. № 128. С. 54–58. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.128.1.11>.